

TA'LIMDA KOMPETENSIYAVIY YONDOSHUVNING NAZARIY ASOSLARI

Xamidova D.M.

Xalqaro Innovatsion Universiteti

"Iqtisodiyot va aniq fanlar" kafedrası o'qituvchisi

Annayev A.B.

Xalqaro Innovatsion Universiteti

"Iqtisodiyot va aniq fanlar" kafedrası o'qituvchisi

<https://www.doi.org/10.5281/zenodo.10422192>

ARTICLE INFO

Received: 15th December 2023

Accepted: 21th December 2023

Online: 22th December 2023

KEY WORDS

Kompetensiyaga asoslangan yondashuv, tamoyil, vakolatli yondashuv, printsip, kompetentlik, vaziyat, kontekst, poliparadigma, axborot, ergonomik, mavzu-faoliyat.

ABSTRACT

Maqolada professional ta'lim muassasalarida mutaxassislar tayyorlashda kompetensiyaga asoslangan yondashuvdan foydalanish tamoyillarini tizimlashtirish ko'zda tutilgan. Kompetensiyaviy yondashuvga asoslangan ta'lim o'quvchilarni o'zlashtirilgan axborotlarni o'quv va hayotiy faoliyat turlarining standart va nostandart vaziyatlarida qo'llay olishga tayyorlashi bilan farqlanadi.

Professional ta'limning zamonaviy mahalliy pedagogikasida professional mutaxassisni tayyorlashga asos bolgan juda kop turli xil yondashuvlar qo'llaniladi. Ular orasida allaqachon ma'lum va o'rnatilgan, ilmiy aylanishga kirgan yangilari ham bor. Zamonaviy professional ta'limda bilimga yo'naltirilganlikdan kompetensiyaga asoslangan yondashuvga e'tiborning o'zgarishi bilan tavsiflanadi.

2017-2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasida ijtimoiy sohani rivojlantirishning ustuvor yo'nalishida umumiy o'rta ta'lim sifatini tubdan oshirish, talab yuqori bo'lgan fanlarni chuqurlashtirilgan tarzda o'rganish vazifalari belgilib berilgan. Bu ta'lim jarayonini zarur axborotlar bilan ta'minlash, ularni o'zlashtirib borishning maqbul yechimlarini topish va joriy qilish imkoniyatlarini kengaytiradi.

Kompetensiyaviy yondashuvga asoslangan ta'lim o'quvchilarni o'zlashtirilgan axborotlarni o'quv va hayotiy faoliyat turlarining standart va nostandart vaziyatlarida qo'llay olishga tayyorlashi bilan farqlanadi. Professional ta'limni zamonaviy rivojlanish talablariga moslashtirish fanlardan elektron ta'lim resurslarini takomillashtirish, o'quvchilarning elektron manbalar bilan faol muloqotini ta'minlash, mustaqil ta'limni amalga oshirish va o'z-o'zini baholash, zaruriy ma'lumotni operativ izlab topish va yuzaga kelayotgan muammolarni hal qilishda undan foydalanish kompetensiyalarini shakllantirishni nazarda tutadi. Shu nuqtai nazardan ta'lim sifati ko'rsatkichlaridan biri kompetentlik hisoblanadi. O'quvchilar kelgusi hayoti davomida shaxsiy, ijtimoiy, iqtisodiy va kasbiy munosabatlarga kirishishi, jamiyatda o'z o'rnini egallashi, mazkur jarayonda duch keladigan muammolarning yechimini hal etishi, eng muhimi o'z sohasi, kasbi bo'yicha raqobatbardosh bo'lishi uchun zaruriy tayanch

kompetensiyalarga ega bo'lishi lozim. O'quvchilarda shakllantiriladigan kompetensiyalar uch darajaga ajratiladi: tayanch kompetensiyalar; umumiy (predmetli) kompetensiyalar; xususiy kompetensiyalar.

Texnikum o'quvchilarida ilk iqtisodiy bilimining to'g'ri shakllanishiga turtki bo'luvchi tushunchalar, tashqi ijtimoiy-iqtisodiy va pedagogik omillarning ta'siri katta. Bundan ko'rinib turibdiki, o'quvchida iqtisodiyotga oid tafakkurning rivojlanishi, unda ijobiy yoki aksincha salbiy tasavvurning shakllanishida atrofida kechayotgan narsa -hodisalar, xususan chetdan qabul qilinayotgan ma'lumotlarga to'g'ri munosabat bildirish, umuman voqelikni to'g'ri baholash ahamiyatga molikdir. O'quvchida bilimning to'g'ri shakllanishiga to'sqinlik qiluvchi pedagogik va tashqi ijtimoiy-iqtisodiy omillar mavjud bo'lib, quyida ular tahlil qilinadi.

Dunyoning yetakchi ilmiy markazlari va oliy ta'lim muassasalarida kompetensiyaviy yondashuvni kasbiy ta'lim, umumta'lim fanlari standartlari mazmuniga kiritish tamoyillari, ularning pedagogik tizim bo'g'inlaridagi o'zgarishlarga ta'siri, psixologik va metodologik asoslari va xususiyatlari, mustaqil ravishda ta'lim natijalariga erishish konsepsiyasi, kompetensiyaviy yondashuv talqini, shaxsni rivojlantirishga yo'naltirilgan, ijtimoiy va ma'lum bir sohadagi faoliyatga doir kompetensiyalarga oid ilmiy tadqiqotlar amalga oshirilmoqda. O'qituvchilarning kompetentligini oshirishning o'quv-metodik ta'minoti sifatini oshirishga qaratilgan ilmiy yondashuvlar, amaliy mashg'ulotlarning virtual shakllarini joriy etish, kasbga yo'naltirilgan fanlarni o'qitishdagi kompetensiyaviy yondashuvlar, fanlararo bog'liqlikni aks ettiruvchi amaliy mashg'ulotlar asosida o'qitish ta'limning sifati va samaradorligini oshirishga xizmat qilmoqda.

Kompetensiya muammosining ta'lim sohasiga kirib kelishi va uning rivojlanish tarixini shartli ravishda to'rtta bosqichga bo'lish mumkin (1-rasm). 1-rasm. Kompetensiyaning rivojlanish bosqichlari. 2006 yilda yevropa parlamenti va Kengashi tomonidan uzluksiz ta'lim uchun 8 ta tayanch kompetensiyalar tavsiya qilingan: o'z ona tilida muloqot qila olish; chet tilida muloqot qila olish; matematik kompetentlik hamda fan va texnika sohasidagi asosiy kompetensiyalar; raqamli kompetentlik; o'qishni o'rganish; ijtimoiy va fuqarolik kompetensiyasi; tadbirkorlik va tashabbuskorlik tuyg'usi; madaniyatdan xabardor bo'lish va uni ifodalay olish. Evropa tajribasiga tayangan holda O'zbekiston ta'lim tizimida kompetensiyaviy yondashuvning joriy etilishi, shakllantiriladigan ta'lim kompetensiyalarini tanlash va ularni ta'lim tizimiga singdirish orqali respublikamizda ta'lim tizimi samaradorligini oshirish mumkin. Kompetentlik haqida gap ketganda «bilim darajasi» sifatida «u yoki bu ob'yektning mohiyatan realligini tafakkur qila olish» masalasining nazariy jihatlarini o'zlashtirishga qaratilgan faoliyat tushuniladi.

Kompetensiya so'ziga turlicha ta'riflar, yondashuvlar mavjud. Xususan, «O'zbekiston milliy ensiklopediyasi»da kompetensiya so'zi quyidagicha izohlanadi: kompetensiya (lot. competo – erishyapman, munosibman, loyiqman) – muayyan davlat organi (mahalliy o'zini o'zi boshqarish organi) yoki mansabdor shaxsning qonun, ustav yoki boshqa hujjat bilan belgilangan vakolatlari, huquq va burchlari doirasi; u yo bu sohadagi bilimlar, tajriba. “Kompetensiya” atamasi keng ma'noda umumiy masalalarni hal etishda amaliy tajribalar asosida bilim va malakalarni qo'llash, muvaffaqiyatli harakat qilish qobiliyatini bildiradi. Lotincha “campetere”-muvofiq bo'lmoq so'zidan kelib chiqqan.

Ta'limda kompetentlik bilan yondashuv o'quvchilarni turli ko'nikmalarni egallash, kelajakda ijtimoiy, kasbiy va shaxsiy hayotlarida samarali harakat qilishga yo'naltiradi. Kompetensiya – bu kutilgan natijaga olib keluvchi faoliyat belgisidir. U bilim mahsuli bo'lib, mutaxassis tomonidan uni amaliyotda qo'llay olish qobiliyatidir. Kompetensiyaning bilimdan farqi shundaki, vazifani amaliy bajarmasdan turib, uni aniqlab ham, baxolab ham bo'lmaydi. Malaka kompetentlikning muhim mezon bo'lib, u turli holatlarda, shu qatori muammoli vaziyatlarda ham bir necha bor qo'llash natijasida namoyon bo'ladi. Amaliy kompetentlik - bilim mahsuli bo'lib, amaliyotda qo'llay bilish qobiliyati. SHuningdek, kompetensiya, bilimdan farqli, amaliy faoliyatsiz namoyan bo'lmaydi va uni baholay olish mumkin emas. Kasbiy kompetentlik – kasbiy faoliyatga oid masalalarni hal etishda bilim va ko'nikmalarni amaliy tajribada samarali qo'llay olish qobiliyatidir.

Ta'lim mazmunini yangilash va ta'lim sifatini oshirishning muhim kontseptual qoidalaridan biri sifatida kasb-hunar maktabida professional mutaxassis tayyorlashga kompetentsiyaga asoslangan yondashuv e'lon qilingan. Ushbu yondashuv kontseptsiyasi "natijadan" shakllanadigan ta'lim mazmunini talqin qilish mafkurasini o'z ichiga oladi. Kompetensiyaga asoslangan yondashuv - bu professional mutaxassisni samarali tayyorlashni ta'minlaydigan nazariy bilimlar, ko'nikmalar, qobiliyatlar, kasbiy ahamiyatga ega va shaxsiy fazilatlarining optimal nisbati asosida kompetentsiya va malakalarni shakllantirishga qaratilgan uslubiy, paradigmatic tarkibiy qismlarning majmuidir.

Zamonaviy didaktikada ta'lim tamoyillari pedagogik faoliyat va butun ta'lim jarayoniga rahbarlik qiluvchi tavsiyalar, ta'lim jarayonining qonuniyatlarini hisobga olgan holda pedagogik maqsadlarga erishish yo'llari sifatida qaraladi.

Professional mutaxassisni tayyorlash bilan bog'liq tamoyillar ko'rib chiqildi:

1. Kasbiy yo'naltirilgan yondashuv tamoyillari: davlat, mintaqaviy, tarmoqni hisobga olish ta'lim sifatida so'l va shaxsiy ehtiyojlar; insonparvarlik; boshning mafkuraviy yetakchiligi; moddiylashtirilgan bilimlar sifatining hayotiy bilim sifatini oshirish; boshqaruv va o'zini o'zi boshqarishning birligi; o'qituvchilar va xodimlarning almashinuvi; byudjet va byudjetdan tashqari moliyalashtirish kombinatsiyasi.

2. Ta'limning kasbiy yo'naltirilganligi printsipli.

3. Uzlaksiz kasbiy ta'lim tamoyillari: yosh mutaxassislarni mehnat jarayoniga va ijtimoiy ishlarga faol jalb etish; pedagogik ta'sirlarning uzluksizligi; balki ularni tez o'zgaruvchan texnologiyalar va ishlab chiqarish sharoitlariga tez kiritish imkonini berishi kerak); har bir mutaxassis shaxsini har tomonlama, barkamol rivojlantirish, uning manfaatlarini jamiyat manfaatlar bilan uyg'unlashtirishga e'tibor qaratish; o'quv jarayonining turli shakllarining moslashuvchanligi va dinamikligi, uning o'zgaruvchan ishlab chiqarish sharoitlari, yangi texnologiyalarni joriy etish bilan bog'liqligi; og'ir va zararli mehnat sharoitlari bo'lgan ish joylarida uzoq vaqt davomida ishlaydigan mutaxassislarni imtiyozli tayyorlash va rag'batlantirish.

4. Kasbiy ta'lim mazmunini tanlash tamoyillari: kadrlarning kasbiy va malakaviy tuzilmasini rivojlantirishni prognozlash asosida bilimlarning muammoli qurilishini aks ettirish; fan, texnika va ilg'or texnikaning zamonaviy yutuqlarini tegishli ishlab chiqarishda aks ettirish; mehnat va kasb-hunar ta'limining uzluksizligini aks ettiruvchi; umumiy va kasb-hunar ta'limi o'rtasidagi munosabatlarni aks ettiruvchi; o'rganilayotgan kasblar bilan bog'liq

holda sub'ektlarning asosiy g'oyalarini aniqlash; kasbiy ma'lumotga ega bo'lgan mutaxassisning ishlab chiqarish malakasini yanada oshirishga yo'naltirish; ichida aks ettirilgan o'quv dasturlari ah asosiy kasb bo'yicha ishlash bilan bog'liq ish; rivojlanish texnik fikrlash; talabalarni iqtisodiy tarbiyalash masalalarini aks ettiradi.

5. Kasbiy ta'lim tamoyillari: kasbiy harakatchanlik; kasb-hunar ta'limining modulligi; muhit yaratish; ta'limni o'quvchilarning samarali mehnati bilan bog'lash, nazariya va amaliyot o'rtasidagi bog'liqlik; ta'lim jarayonida kasbiy faoliyatni modellashtirish; iqtisodiy maqsadga muvofiqligi.

6. Kasbiy yo'naltirish tamoyillari: insonparvarlashtirish; davomiylik; integratsiya, individuallashtirish va farqlash tamoyili; talabalar uchun kasbga yo'naltirish tizimining moslashuvchanligi; korxonalar, muassasalar va tashkilotlarning manfaatlari.

Professional ta'lim muassasalarida mutaxassislar tayyorlash jarayonini loyihalashda kompetensiyaga asoslangan yondashuvdan foydalanishning asosiy tamoyillari quyidagilardan iborat:

Shaxsning ijodiy boshlanishini rivojlantirish printsiplari (maktab o'quvchilarining o'quv faoliyatida ijodiy boshlang'ichga maksimal yo'nalishni nazarda tutgan holda; u ijodkorlik va ijodiy qobiliyatlarga bo'lgan ehtiyojni shakllantirishga qaratilgan);

Kasbiy harakatchanlik printsiplari (shaxsning texnik vositalarni, texnologik jarayonlarni tez o'zlashtirishga tayyorligi va qobiliyatini ta'minlash, ularning ta'limi va malakasini doimiy ravishda oshirish zarurligini tarbiyalash);

Kasb-hunar ta'limining modulliligi printsiplari (talaba o'ziga taqdim etilgan ma'lumotlar banki va uslubiy ta'limni o'z ichiga olgan individual ta'lim dasturi bilan mustaqil ishlashi mumkinligidan iborat).

Ta'limning kasbiy yo'naltirilganligi printsiplari (ta'lim tuzilmasidagi munosabatlar turi, shu jumladan hayotiy tajriba, shaxsning etakchi xususiyati sifatida aqliy yo'nalishni shakllantirish maqsadini, mehnatning ijtimoiy va texnik jihatlarining mazmunini hisobga olgan holda); fan asoslarini va kasbiy fanlarni bir vaqtda o'rganishda umumiy va xususiy nisbatni, umumiy va kasbiy munosabatlarni tartibga soladi; o'qitish va amaliyot o'rtasidagi shaxsning kasbiy faoliyati bilan bog'liqligini o'rnatish usullaridan birini ko'rsatadi; shaxsning kasbiy yo'nalishini uning eng muhim mulki sifatida shakllantirish);

Ta'lim jarayonida kasbiy faoliyatni modellashtirish printsiplari (kelajakdagi kasbiy faoliyatni taqlid qiluvchi mashqlarni bajarishni ta'minlash. Modellashtirish yordamida talabalar o'zlarining kasbiy faoliyatini qo'yish orqali muammoni hal qilish qobiliyatini rivojlantiradilar).

Tadqiqot kompetensiyalari axborotni topish va qayta ishlash, turli ma'lumotlar manbalaridan foydalanish ko'nikmalarini shakllantirishni anglatadi; turli auditoriyalarda turli materiallarni taqdim etish va muhokama qilish; hujjatlar bilan ishlash tushuniladi.

Kompetensiyaga asoslangan yondashuv amaliyotda ham, nazariy jihatdan ham pedagogik shartlarga ega. Kasbiy ta'limda kompetensiyaga asoslangan yondashuvni amalga oshirishning maqsadi - malakali mutaxassisni shakllantirish. Kasb-hunar ta'limining zamonaviy pedagogikasida kompetensiyalarni bozor munosabatlari bilan shartlangan ta'lim tizimlarida maqsad qo'yishning yangi turi sifatida ko'rish kerak. Uning yangiligi nimada, maqsadni belgilashning bu turi maqsadni belgilashda an'anaviy, akademik yondashuvdan

nimasi bilan farq qiladi? Asosiy farq shundaki, kompetentsiya modeli mehnat ob'yekti (predmeti) buyrug'idan ozod qilinadi, lekin uni e'tiborsiz qoldirmaydi va shu bilan o'quv jarayoni natijasiga fanlararo, yaxlit talablarni birinchi o'ringa qo'yadi.

Kompetensiyaga asoslangan yondashuv ta'lim maqsadlari ish dunyosida qo'llanilishi mumkin bo'lgan vaziyatlarga ko'proq bog'langanligini anglatadi. Demak, kompetensiyalar "faoliyatni amalga oshirish uchun zarur bo'lgan qobiliyat, bilim va munosabat (xulq-atvor namunalari) tayyorligini o'z ichiga oladi. An'anaga ko'ra, mavzu, uslubiy va ijtimoiy kompetentsiya farqlanadi. Birinchi nuqtai nazarga ko'ra, "kasbiy kompetentsiya uchta atamani o'z ichiga olgan integratsiyalashgan tushunchadir - bilimlarning harakatchanligi, usullarning o'zgaruvchanligi va tanqidiy fikrlash".

Ikkinchi nuqtai nazar, kasbiy kompetentsiyani uchta komponentdan iborat tizim sifatida ko'rib chiqishdir: ijtimoiy kompetentsiya (guruh faoliyati va boshqa xodimlar bilan hamkorlik qilish qobiliyati, o'z ishinining natijasi uchun javobgarlikni olishga tayyorlik, kasbiy ta'lim texnikasiga egalik); maxsus kompetentsiya (aniq faoliyatni mustaqil bajarishga tayyorgarlik, tipik kasbiy vazifalarni hal qilish qobiliyati, o'z ishinining natijalarini baholash qobiliyati, mutaxassislik bo'yicha mustaqil ravishda yangi bilim va ko'nikmalarni egallash qobiliyati); individual kompetentsiya (kasbiy ishda uzluksiz kasbiy rivojlanish va o'zini o'zi amalga oshirishga tayyorlik, kasbiy fikrlash qobiliyati, kasbiy inqirozlar va kasbiy deformatsiyalarni engib o'tish qobiliyati).

Shu bilan birga, kompetensiyaga asoslangan yondashuvni ta'lim tizimiga tatbiq etish muammosi o'quvchilarning kompetensiyalarini shakllantirish mezonlari, ko'rsatkichlarini ishlab chiqish, diagnostika jarayonlari uchun vositalar bilan ta'minlash va boshqa bir qator muammolar bilan bog'liq, ayniqsa:

- ta'limda kompetensiyaga asoslangan yondashuvning ma'nosini tavsiflovchi kontseptual apparat hali o'rnatilmagan, chunki asosiy vakolatlarni shakllantirish va bundan tashqari, ularning tizimlari fikrlarning tarqoqligini ifodalaydi;
- kompetensiyaga asoslangan yondashuv ta'lim maqsadlarini belgilash, uning mazmuni, ta'lim jarayonining o'zini tashkil etish va ta'lim natijalarini baholashda o'zgarishlarni talab qiladi;
- kompetensiyaga asoslangan yondashuv nuqtai nazaridan fan dasturlarini ham o'zgartirish kerak, chunki amaldagi dasturlar, birinchi navbatda, "hajmli" ta'lim natijalariga erishishga - ma'lum miqdordagi bilimlarni o'zlashtirishga qaratilgan.

Shunday qilib, yuqoridagilardan kelib chiqib, quyidagi xulosalar chiqarish mumkin: mahalliy ta'limni modernizatsiya qilish strategiyasining asosi bo'lgan kompetensiyaga asoslangan yondashuv ta'lim tizimining eng maqbul javoblaridan biri sifatida qaralishi kerak. zamonaviy jamiyat unga qo'yadigan talablar; kompetensiyaga asoslangan yondashuvni ta'lim amaliyotiga tatbiq etish ushbu hodisaning barcha tomonlarini chuqur va har tomonlama ilmiy o'rganishni taqozo etadi.

References:

1. Barakaevich, K. S. (2020). Improvement of Vocational Training of Pupils in Secondary Schools. International Journal of Psychosocial Rehabilitation, 24(1).
2. Qoraev, S. (2016).

Specific features of interdisciplinary coherence and interoperability. "Education, Science and Innovation," 2 (2), 45-50.

2. Қораев, С. (2016). Фанлараро узвийлик ва узаро алоқани таъминлашнинг ўзига хос хусусиятлари. "Таълим, фан ва инновация", 2(2), 45- 50.

3. Elmurzaeva, N. K., & Qorayev, S. B. (2021). Pedagogical Requirements for the Organization of the Educational Process in Specialized State Educational Institutions. Psychology and Education Journal, 58(1), 1078-1084.

4. Қораев, С. Б. (2020). Профессional таълимда ўқув амалиётларини ташкил этишнинг ўзига хос хусусиятлари. Academic Research in Educational Sciences, 1 (3), 1281-1286.

5. Barakayevich, Q. S., & Baxtiyorovna, A. S. (2021). Xalqaro dastur talabalari asosida innovatsion ta'lim muhitini yaratish. Integration of science, education and practice. scientific-methodical journal, 1(02), 132-137.

6. Adbujalilova, S. A., & Koraev, S. B. (2020). Talabalar ilmiy dunyoqarashini shakllantirishda pedagogic texnologiyalarning o'рни. Academic research in educational sciences, (4).

7. Zimnyaya I. A. Shaxsning kompetentsiyasi - ta'lim natijasining yangi sifati// Ta'lim sifati muammolari. - 2-kitob // XII Butunrossiya materiallari-uchrashuv. - M.; Ufa: Mutaxassislarni tayyorlashda sifat muammolari tadqiqot markazi, 2003. - B.4-13

8. Maxmutov M. I. Ta'limning kasbiy yo'nalishi printsiplari/Zamonaviy pedagogik nazariya va amaliyotda ta'lim tamoyillari // Universitetlararo ilmiy ishlar to'plami. - Chelyabinsk, 1985. - S.52-56